

Konovalov O. Y. Institutional approach in art cinema determination.

The given article deals with the structural elements of the arthouse cinema and research of problems for its determination as a social institution. The results of the structural analysis that resulted in the identification of the elements that contribute to the social institutionalization of the art cinema, namely the protectionist policy of promoting the development of national cinemas, the system of film festivals and micro cinema halls, the scientific discipline «film studies» and popular science periodicals are proposed for consideration.

Keywords: social institution, cinema, art cinema, social interactions, film festival, film studies.

Діденко Д. С.

**ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЧАСУ
У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ**

У статті подано розгляд історії виникнення та розвитку годинників як інструмента вимірювання часу в Стародавньому світі. Проаналізовано взаємозалежності історії годинників та історією існуючих соціальних відносин та суспільного устрою у цілому. Дослідження перших годинникових механізмів обумовлює суспільне життя того часу, а також демонструє взаємозалежність від міфологічного світогляду, формуючи міфологічний час як домінуювальну форму соціального часу цього періоду.

Ключові слова: соціальний час, годинник, сонячний годинник, клепсидра, суспільний устрій.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що соціальні відносини формуються соціальним часом. Визначення їх специфіки через інструментальний аналіз дозволяє прослідкувати, як соціальні відносини трансформуються та змінюються із соціальним часом від Стародавнього Сходу та Античності до сьогодення, які форми залишилися, які піддалися модифікації тощо. Так, наприклад, сьогодення відзначається багатим вибором годинників не тільки з точки зору дизайнерського різноманіття, а й з точки зору цілей застосування. Йдеться про побутові годинники (портативні або ж стаціонарні), а також спеціальні годинники, призначені для специфічного використання (спортивні, наукові тощо). Такий вибір і форми інструментів вимірювання часу існували не завжди, а з'явилися як відповідь на потреби, зростають. Проте зародження як самих приладів вимірювання часу та функцій, які вони виконували, належить

якраз Стародавньому Сходові, продовженням та розширенням ідей якого займалися у період Античності.

Соціальний час у різні етапи розвитку суспільства можна прослідкувати за розвитком інструментів його вимірювання. Так само годинники відображають специфіку соціальних відносин різних прошарків населення у історично обумовлених періодах. Стародавній Схід та Античність – є епохами, у якому сформувалася потреба вимірювати час для організації соціального життя, а також зародилися перші пристрої для його вимірювання, тому наш аналіз розвитку годинникових механізмів зосереджується на самому початку як основі всіх основ у розвитку інструментального підходу для дослідження соціального часу. Інструментальний аналіз дозволяє прослідкувати як соціальний час знаходить своє відображення в інструментах виміру часу, а саме гномонах, годинниках, і яке місце ці інструменти, прилади займають у соціальних відносинах. Стародавній Схід, а згодом Античність, дали перший поштовх для появи годинників, які далі, завдяки своєму розвитку, слугували орієнтиром в устаткуванні соціального укладу, взаємовизначали соціальні відносини та ін.

Соціальне динамічне життя проковує до постійної координації і синхронізації соціального часу, що є не можливим без механізму виміру часу. З кожним історичним етапом соціальний час прискорюється і вимагає все більшої організації, координації та синхронізації. Зараз кожна людина у культурних розвинених країнах має орієнтуватися у часі, «розуміти» час за годинником. Останнє – важливий елемент соціалізації маленьких дітей для пізнання життєвого устрою.

Годинники здавна вважалися предметом розкоші і заможності, витвором мистецтва. Ця традиція збереглася на сьогоднішній день, особливо втілюючись у наручні годинники. Зараз соціальний статус майже вимагає демонструвати особисті годинники, які б свідчили про гарний смак і економічне становище. Відповідним годинником володар виявляє, на скільки він цінує особистий час, час інших людей та на скільки він «встигає» за потоком соціальної реальності. Годинник на сучасному етапі – це не просто унікальний механізм, це соціальний механізм виміру та організації життя. Наявність годинника у сучасної людини – це необхідність, але так було не завжди.

Інструментальний підхід до визначення соціального часу використовували ряд дослідників, серед яких Ж. Ле Гофф [5], досліджував історичний та соціальний час через призму історії, Е. Гідденс [3], що розглядав час як інструмент для аналізу соціальних процесів, явищ, інститутів, П. Штомпка [8], який аналізував часові

модальності та «часовий профіль» суспільств Е. Зерубавель [4], що присвячував свої роботи раціоналізації та стандартизації часу та ін. У розвиток цих підходів ми пропонуємо співставити розвиток інструменту вимірювання часу з розвитком знань про соціальний час, а також проаналізувати взаємообумовленість і взаємозалежність історичного етапу суспільства з етапом розвитку соціального часу.

Тож відповідно до запропонованої теми, об'єктом нашого дослідження є соціальний час, а предметом – годинник як інструмент, який відображає соціальний час як форму соціальних відносин. Виходячи з об'єкту та предмету дослідження, маємо мету, яка полягає у наступному: проаналізувати вплив появи і розвитку годинника на формування соціальних відносин, а також соціальної організації суспільства на певних історичних етапах.

Найпершою наукою про годинники як вимірювальних пристроїв стала гномоніка, яка зародилася і розвивалася в астрономії. Вважається, що астрономія взагалі була «першою наукою про час, вона зародилася ще в доісторичний період розвитку культури» [6, 6]. Це й не дивно, адже у Стародавньому світі життєвий уклад підпорядковувався природним явищам. Аграрне виробництво, ремісництво, яке панувало до Середніх віків включно, вимагало приблизної орієнтації у часі: доба розділялася на день, коли можна працювати і ніч, як час відпочинку, рік поділявся на сезони збору урожаю, сезони засіву та ін. Таке приблизне і неточне вимірювання часу підходило для упорядкування тогочасного життя. Але необхідно відзначити, що з появою міст і їх розвитком виникла потреба у більш точному, подрібненому часі. Сільські місцевості характеризувалися і продовжують характеризуватися більш повільним темпом часу, міста ж навпаки – динамікою, інтенсивністю. Час для містян – це перш за все гроші і прибуток, можливо, саме через це, як вже зазначалося раніше, дорогі ручні годинники є ознакою того, що ти цінуєш час і контролюєш його. На наш погляд, динаміка соціального життя вимагає контролю власного часу, зародження цієї ідеї було покладено ще у період Античності. За допомогою астрономії були зроблені перші спроби фіксації часу, а також складання календарів.

Гномоніка отримала свою назву завдяки власному головному елементу виміру – гноному. Гномоном є «вертикальний стрижень, що відкидає на горизонтальну поверхню тінь, за довжиною і напрямом якої визначають висоту Сонця і азимут» [1, 146]. Відповідно, такі пристрої використовувалися тільки вдень, тому більшість сонячних годинників такого механізму називали просто гномон. Існування сонячних годинників допомагало вимірювати час у світлу пору дня,

але унеможливило робити заміри вночі чи за поганої погоди. Тому виникла необхідність створити нічні годинники, якими виступали водяні годинники – клепсидри. Так, гномони є своєрідним інструментом перекладу фізичних процесів руху Сонця у вимір часу, який виступав репрезентантом організації соціальних відносин. Стародавній Схід, період Античності були позбавлені точності годинників у сьогоdnішньому розумінні цього слова, тому що цього було достатньо відповідно до суспільного розвитку тих часів. Уклад цих періодів не спонукав до ретельного вивчення часу і тому, астрономія та гномоніка залишалися єдиними науками, які займалися дослідженням часу [6, 7]. Годинники, в першу чергу, мали служити суспільним потребам, тому конструювалися у найлюдяніших місцях міст (площі, ринки). Це, в першу чергу, було пов'язано з розвитком торгівлі та ремесла, що вимагав синхронізацію та контроль цього процесу. Відповідно, перші годинникові прилади почали з'являтися у містах як головному місцю торгівлі, а потім розповсюдилися на села. До сих пір усі місця, де скупчується велика кількість людей, здебільшого, позначаються суспільними годинниками, або ж навпаки: люди збираються у місцях з яскраво вираженими орієнтирами – годинниками. У такому випадку простежується чіткий взаємозв'язок часу з простором. Годинники у місті символізують таку собі точку зіткнення часу з простором (територіальним), яка наче синхронізує і впорядковує життєвий устрій. Тож, ми бачимо, що на початку годинники відображали спільний час суспільства, і мали стаціонарний вигляд. Лише значно пізніше появою кишенькових, а згодом наручних годинників, час набув особистісного, індивідуального характеру.

Здавна людина намагалася синхронізувати свою життєдіяльність з природою та її змінами, жити з нею в гармонії, визначити своє місце на Землі. Потяг до впорядкування природного часу зумовив появу власне соціального часу як часу для людей. Пристрої вимірювання, які б визначали послідовність перебігу природних процесів, допомагали організовувати суспільне життя. Таким одним з перших вимірвальних приладів можна за правом вважати кромлех, побудований на межі кам'яного та бронзового віків приблизно у 1850 р. до н. е., і відомий як Стоунхендж [6, 15, 18]. Ця всесвітньовідома споруда до сих пір вражає своєю астрономічною точністю і беззаперечно є винятковим зразком перших сонячних календарів. За допомогою Стоунхенджа можна простежити зміну пір року, що давало змогу регулювати відповідно аграрні роботи. Більше того, Стоунхендж «слугував місцем проведення свята з нагоди настання літнього сонцестояння» [6, 17-18]. Так, ми бачимо

взаємозв'язок обрядів з календарем, особливо календарні періоди впорядковувалися згідно з релігійними святами, звичаями тощо. Але необхідно відмітити, що цей кромлех був не єдиним взірцем «приборкання» і впорядкування природного порядку. Мегалітичні споруди будувалися і в Стародавньому світі (Стародавній Єгипет, Вавилон) для визначення сходу й заходу Сонця, пір року і т. д. Вважається, що Вавилонська вежа також служила гномоном-орієнтиром, так само як і єгипетські обеліски визначали час впродовж дня, а вхід у піраміди «мав направлення на Полярну зірку» [6, 18].

Найперші годинники з'явилися ще у Стародавньому Вавилоні та Стародавньому Єгипті, останніх по праву називають «отцями астрономії і гномоніки» [6, 20]. Їх досвід вже перейняли стародавні греки і римляни. Також, Стародавньому Вавилону і Стародавній Греції приписують винайдення ділення року на 12 місяців, дня на 24 години, кола на 360 градусів і т. д. [6, 33]. Що стосується клесидр, то винайдення останніх датується десь 640 р. до н. е. [6, 20]. У Стародавньому Єгипті використовувалися також сонячні годинники, які могли бути розташовані на горизонтальній поверхні, чи навіть на вертикальній, наприклад на гробниці Сети I [6, 21]. Великим успіхом користувалися зоряні годинники, які згодом отримали назву «декани» [6, 24]. Але згодом такий вид годинників втратив свою актуальність і єгиптяни використовували зоряні карти, які можна знайти і зараз в гробницях Рамзеса VI, Рамзеса VII, Рамзеса IX [6, 25]. У стародавньому Єгипті водяні годинники мали форму чаші з діркою у дні, через яку поступово і рівномірно витікала вода. Клесидри користувалися успіхом не тільки для виміру годин уночі (розрахованих на 12 годин), але й для відображення часу у приміщеннях, здебільшого у храмах «при здійсненні богослужіння» [6, 26]. Як бачимо, саме релігійні обряди через свою чіткість, впорядкованість і систематичність виконання обумовили необхідність вимірювання часу у приміщеннях, і, як наслідок, наявність годинників. У Стародавньому Китаї клесидри також активно використовувалися і набули особливих конструктивних метаморфоз: наприклад, вода витікала у посудину на терезах через дзьоб птаха [6, 31], наявність декількох посудин, розташованих одна над одною, через які поступово збігала вода. З часом кількість посудин збільшувалася і механізм ускладнювався, а щоб вода в них не замерзала за низької температури, вона підігрівалася за допомогою печі [6, 31]. У Стародавній Індії водяні годинники мали не звичну форму клесидри, а вигляд кораблика з пробіною, який за певний проміжок часу (одиночку виміру часу) тонує у посудині з водою [6, 32]. Для індійців важливість

освоєння сонячних годинників прирівнювалася з освоєнням вчень Будди [6, 32]. Слід відзначити, що на Стародавньому Сході час вивчався для двох основних цілей: по-перше, для ведення господарства, по-друге, для релігійних потреб. Астрономія здебільшого служила релігії, адже саме жерці займалися астрономією. Але згодом астрономія почала відділятися від релігійної сфери і претендувати на самостійність – знання заради знання. Хоча слід підкреслити, що астрономи-жерці існували всюди, окрім Стародавнього Китаю, де ці дві діяльності розділялися [6, 33].

Античний світ запозичив найперші знання про сонячні та водяні годинники саме у Стародавнього Сходу, зокрема Стародавнього Вавилону і Стародавнього Єгипту. Проте свої знання період Античності значно розвинув і дав вагомий поштовх для подальшого розвитку годинникових механізмів. Існує думка, що філософ Фалес, подорожуючи Єгиптом, привіз знання про гномоніку, які передав своєму учню Анаксимандру, який побудував у Стародавній Греції сонячні годинники і гномони [6, 36]. У будь-якому разі, знання про вимір часу за тінню розповсюджувалися серед населення, і люди могли орієнтуватися у часі за тінню, яку відкидали навіть вони самі, крокуючи її довжиною [6, 36]. Клепсидри в Античність використовувалися не тільки переважно в храмах, але для різних більш широких потребах: наприклад, у суді, або ж для вимірювання пульсу, для зміни воєнного караулу тощо [6, 40, 41]. Вигляд клепсидра мала закритої посудини з невеликими дірками у дні, перший опис грецької клепсидри можна знайти у роботах Аристотеля [6, 40-41]. Цікаво, що час у приміщеннях враховувався тільки той, що використовувався для певної дії, слугував сучасним «таймером». Для прикладу: клепсидри використовувалися для заміру часу, необхідного для промови у суді. Причому якщо промова чимось переривалася, то клепсидру також зупиняли доти, доки промова не відновлювалася. А якщо ораторів двоє і вони мають говорити одночасно, то наповнювалася однакова кількість води, але вона витікала швидше [6, 41]. Тож ми бачимо, що загальний витрачений час на певну подію не фіксується, а визначається тільки дієвий час або час конкретної дії.

Варто підкреслити, що перший будильник-клепсидра був сконструйований Платоном, причому згодом окремо від нього Леонардо да Вінчі використав той самий принцип [6, 42]. Стародавня Греція значно вплинула на дослідження годинників і часу, завдяки їй поширювалися знання, зокрема у Стародавньому Римі. Так, перші годинники, що з'явилися у римлян були здебільшого завезені зі Стародавньої Греції (наприклад, сонячні годинники на колоні храму

Квірінал, на колоні Ростра), але час вони показували не відповідний місцевості, а грецький, з тих місць, звідки вони були привезені [6, 49]. Тож ми бачимо, що перші годинники у Стародавньому Римі не відповідали своїм найочевиднішим функціям – координування, регулювання, контроль. Вони виступали як здобутки культурного розвитку, як необхідність поки що неусвідомлена; римляни діяли на упередження. І згодом це дало свої плоди, адже усвідомивши необхідність і механізм їх створення, годинники у Стародавньому Римі стали обов'язковим елементом усіх суспільних місць. Не дивлячись на те, що римляни зробили незначний новаторський внесок у дослідження годинників і здебільшого користувалися винаходами Стародавньої Греції, вони активно їх використовували. У Стародавньому Римі існували слуги багатіїв, які мусили оголошувати, котра година, щоб їх господар зайвий раз не слідкував за часом самостійно [6, 65]. Тож орієнтування у часі за годинником не було принадою лише заможних римлян, а кожен, не залежно від соціального статусу, мав знання хід часу та відображення його на годинниках.

У період Античності з'явилися перші портативні годинники. Так, стародавні люди усвідомили необхідність годинників для суспільного використання, що слугували орієнтацією для всього міста і розташовувалися у найлюдяніших місцях, а також, для індивідуального використання [6, 52]. Поява останніх була спричинена необхідністю орієнтуватися у часі під час подорожей. Така потреба зумовила ускладнення годинникових механізмів до універсальних годинників, які б враховували відповідні широти [6, 54]. Так, ми бачимо, що стаціонарні годинники установлюються там, де вони необхідні для регулювання соціальних відносин. Згодом з'явилися кишенькові клепсидри, які використовувалися переважно у медицині: античний лікар Герофіл «вимірював пульс хворих на лихоманку» [6, 60]. Індивідуальні годинники застосовувалися не тільки для особистого орієнтування у часі та просторі, але й для професійної мети.

У період Античності був винайдений механізм безперервного витікання води як символу безперервності руху часу, який втілювався найперше у водяних годинниках Ктезибія. Така клепсида Ктезибія будувалася на принципі сифона, що стало видатним переворотом в інженерії того часу [6, 58]. Необхідно нагадати, що годинники слугували не тільки як механізм вимірювання часу, але й також як прикраса і розкіш. В епоху Античності годинники почали ускладнюватися додатковими рухливими фігурками, які забезпечували

захоплює видовище і прославляли своїх майстрів. Вони прикрашалися коштовним камінням, виготовлялися з дорогоцінних металів. Можна однозначно сказати, що годинники почали цінуватись як справжні витвори мистецтва.

Таким чином, соціальний час у період Стародавнього світу розглядається через соціальні відносини і є відображенням соціального устрою у прояві генези інструментів дослідження часу. Найдавніший механізм вимірювання часу, який і сьогодні є дієвим, – це годинник. Історія виникнення годинника розкриває перш за все історію культурного розвитку та специфіку соціальних відносин та взаємодій самого суспільства у певні етапи. А по-друге, зародження необхідності вимірювати час і його подальший прогрес відображає ставлення і розуміння безпосередньо соціального часу в різні історичні періоди.

Винайдення годинників було обумовлено необхідністю орієнтування та розуміння плину часу. Астрономія стала першою наукою, за допомогою якої досліджувався час та конструювалися перші годинники. В основу останніх лягли природні елементи: сонце, вода, вогонь, пісок, утворюючи відповідно сонячні, водяні, вогняні годинники, а також годинники з піску. Можливо, це пов'язано з тим, що усі соціальні явища та процеси розумілися і пояснювалися у аналогії з природними явищами. Соціальне та природне знаходилося у більш тісній взаємодії, причому останнє пояснювало суспільні явища, процеси і т.д. Узагалі формат часу у період Стародавнього Сходу та Античності формулювався через міфологію. Ми бачимо, що міфологічний світогляд відповідно впливав на пізнання соціального часу, астрономічний аналіз. Можемо визначити такий тип розуміння соціального часу, як міфологічний час. Необхідність у годинниках як інструменту вимірювання соціального часу була викликана двома практичними факторам: організацією господарської діяльності та координуванням релігійних обрядів та ритуалів. Здебільшого знання про соціальний час було зосереджено в руках астрономів, які одночасно були жерцями (окрім Стародавнього Китаю), та філософів. Тож простежується зв'язок близькості соціальних груп до часу, що зумовлювало взаємозалежність домінування певного соціального прошарку і певного соціального часу. Домінувальні держави та імперії (Вавилон, Греція, Рим) служили зв'язком із соціальним часом соціальних відносин. Наприклад, Греція претендувала на центр зосередження культурних та наукових здобутків, вона, відповідно, формувала соціальні відносини під себе, і соціальний час, встановлений у Греції, зокрема у Афінах, був орієнтиром для встановлення часу у всіх інших містах та державах у цілому.

Стародавній Схід та Античність заклали фундаментальний початок розвитку годинників як інструмента вимірювання соціального часу. Дослідження історії годинникових механізмів та її взаємообумовленості з історією зміни соціальних відносин і суспільного устрою загалом потребує подальшого розгляду в хронологічній відповідності до наших часів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бибик С. П. Сюта Г. М.* Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та споживання / [За ред. С. Я. Єрмоленко]. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с.
2. *Гайденко П. П.* Время. Длительность. Вечность. Проблема времени в европейской философии и науке. – М. : Прогресс-Традиция, 2006. – 464 с.
3. *Гидденс Э.* Последствия современности / [Пер. с англ. Г. К. Ольховикова; Д. А. Кибальчича]. – М. : Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2011. – 352 с.
4. *Зерубавель Э.* Невозможно понять настоящее без понимания прошлого // Вестник экономика, права и социологии. – 2007. – № 3. – С. 114-117.
5. *Ле Гофф Ж.* Другое Средневековье: Время труд и культура Запада / [Пер. с франц. С. В. Чистяковой и Н. В. Шевченко под ред. В. А. Бабинцева]. – Екатеринбург: Изд-во Урал, университета, 2002. – 328 с.
6. *Питуныров В. Н.* История часов с древнейших времен до наших дней. – М. : Наука, 1982. – 496 с.
7. *Рейхенбах Г.* Философия пространства и времени / Г. Рейхенбах; [Общ. ред. А. А. Логунова]. – М. : Прогресс, 1985. – 344 с.
8. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / [пер. с англ. под ред. В. А. Ядова]. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

Диденко Д. С. Инструментальный анализ социального времени в Древнем мире.

В статье рассмотрено возникновение и развитие часов как инструмента измерения времени в период Древнего мира. Приведен анализ взаимозависимости истории часов, также истории существующих социальных отношений и общественного устройства в целом. Исследование первых часовых механизмов обуславливает общественную жизнь того времени, а также демонстрирует взаимозависимость от мифологического мировоззрения, формируя мифологическое время как доминирующую форму социального времени этого периода.

Ключевые слова: социальное время, часы, солнечные часы, клепсидра, общественный строй.

Didenko D. S. Instrumental analysis of social time in the Ancient world.

The article represents the study of history of emergence and development of clocks as time measurement device in the Ancient world. Mutual dependence between history of clocks and the history of existing social relationships and social order in general is analyzed. The study of first clock mechanisms determines social life of earlier periods and shows the mutual dependence from mythological world view, thus forming the mythological time as a dominant form of social time of that period.

Keywords: social time, clock, sundial, hourglass, social order.